

DARIUSZ MAZURKIEWICZ

Uniwersytet Szczeciński, Polska | Instytut Nauk Teologicznych

ORCID: 0000-0002-3779-5025

Struktura terenowej administracji wyznaniowej PRL na przykładzie Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze w latach 1950–1972

THE STRUCTURE OF THE LOCAL RELIGIOUS ADMINISTRATION
OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND AS SEEN IN THE DEPARTMENT
FOR RELIGIOUS AFFAIRS IN ZIELONA GÓRA IN 1950–1972

Summary

The post-war internal policy of the communist authorities of the Polish People's Republic was aimed at taking over all aspects of social life. Therefore, this policy could not ignore the interest in the community dimension of human religiosity, as it was seen as a threat to building a new order based on a materialistic vision of a man. There was no room in such an approach for harmonious cooperation between the state authorities and the Catholic Church. Even the need to rebuild the country after the war, especially in the so-called “Recovered Territories”, and to create the state administration from scratch and organise social life did not induce the authorities to seek a mutual understanding. On the contrary, the process of the systematic removal of the Church from public life was initiated. A specialised governmental body for Church matters was created to achieve this goal. At the central level, it was the Office for Religious Affairs, while in provinces, local units were established to interfere with the activities of particular churches. One of them was the Department for Religious Affairs in Zielona Góra, which covered all matters concerning religious associations, especially Church administration in the capital, Gorzów Wielkopolski. The Department tried to shape the religious policy by influencing the filling of Church positions and issuing orders aimed at obtaining supervision over the seminaries and parish catechesis. Decisions were also made regarding the disposal of sacred and Church buildings, and, in matters related to the financial activities of the Church, opinions were given by the financial departments of the state administration before making the decision.

The Faculty's policy was not independent. The action plan towards the Gorzów Church was developed by the Department for Religious Affairs in Zielona Góra in conjunction with the Administrative Department of the Provincial Committee of the Polish United Workers' Party

and the 4th Department of the Provincial Citizens Militia Headquarters. Finally, it consulted with the Administrative Department of the Central Committee, as this was the committee that pursued the long-term goals of the denominational policy defined by successive conventions of the Polish United Workers' Party. Detailed instructions for the Faculty of Zielona Góra also came from the Office for Religious Affairs in Warsaw, which participated in the preparation of individual legal acts concerning the Catholic Church and supervised the religious policy conducted in local departments. All these activities were to serve the planned atheisation of society.

Keywords: religious policy of the People's Republic of Poland, Department of Religious Affairs in Zielona Góra, Church in relation to communism

Wstęp

W polityce wyznaniowej Polski Ludowej nastąpiło odejście od zasady neutralności światopoglądowej państwa. W jej miejsce pojawiła się teza głosząca konieczność daleko posuniętej interwencji w sprawy sumienia i wyznania obywateli. Realizując ten cel, władze komunistyczne utworzyły departament wyznaniowy przy Ministrze Administracji Publicznej, który w swoich działaniach całkowicie był zależny od dyrektyw partyjnych¹, przy czym na terenach Ziemi Zachodnich i Północnych jego działalność od 13 września 1945 roku do 11 stycznia 1949 roku była ograniczona przez Ministerstwo Ziemi Odzyskanych. Kiedy w 1950 roku władze komunistyczne podzieliły Ministerstwo Administracji Publicznej, postanowiły jednocześnie powołać do życia wyspecjalizowany organ rządowy do spraw kościelnych. Stał się nim Urząd do Spraw Wyznań, który miał nadzorować wszelkie publiczne przejawy życia religijnego obywateli. W celu skutecznego realizowania tego zamierzenia w województwach powstały szczeble terenowe tej administracji. Jednym z nich była administracja wyznaniowa w Zielonej Górze, której działalność nabierała szczególnego rysu z racji specyficznych problemów występujących na Ziemiach Odzyskanych.

1. Struktura i działalność urzędu centralnego

Urząd do Spraw Wyznań powstał zaraz po podpisaniu *Porozumienia* między rządem a episkopatem na mocy ustawy z 19 kwietnia 1950 roku o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej². Rozpoczął on swoją działalność z dniem promulgacji ustawy,

1 Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1988, s. 232; K. Jabłoński, *Organizacja i kompetencje państwowej administracji wyznaniowej w PRL*, „Zeszyty Naukowe UJ. Studia Religioznawcze” (1984) 12, s. 35–37.

2 Dz.U. z 1950 r. nr 19, poz. 156.

28 kwietnia 1950 roku. Kierował nim dyrektor powoływany przez prezesa Rady Ministrów³. W połowie maja 1950 roku opracowano projekt statutu nowej instytucji. Zatwierdzono go 27 maja 1950 roku uchwałą Rady Ministrów⁴. W ramach Urzędu utworzono trzy wydziały: ogólny, wyznania rzymskokatolickiego i wyznań nierzymskokatolickich. W zakresie działania wydziału ogólnego leżały sprawy sekretariatu dyrektora, planowania działalności urzędu, sprawozdawczości, statystyki wyznaniowej, ogólnoorganizacyjne, koordynowanie spraw wyznaniowych z działalnością innych resortów, sprawy prawne i projektów legislacyjnych dotyczące wyznań, sprawy finansowe urzędu, ewidencji obiektów wyznaniowych oraz zadania nieobjęte zakresem działania innych komórek urzędu. Z kolei do zakresu działania wydziału wyznania rzymskokatolickiego należał nadzór nad prawidłowym wykonaniem przepisów odnoszących się do Kościoła i tak zwaną wolnością wyznaniową, a także nadzór nad szkolnictwem wyznaniowym i finansami kościelnymi. W szczególności w ustawie zaznaczono sprawy nadzoru nad duchowieństwem i instytucjami kościelnymi oraz pracą szkolno-katechetyczną i akcjami duszpasterskimi. Tymi samymi zagadnieniami zajmował się wydział wyznań nierzymskokatolickich wobec innych wyznań⁵.

W ramach Urzędu utworzono także dwa samodzielne referaty: nadzoru stowarzyszeń wyznaniowych i nadzoru Funduszu Kościelnego. Do zakresu działań tego pierwszego należały sprawy związane z rejestracją, ewidencją, ustrojem, sprawami osobowymi i nadzorem działalności stowarzyszeń wyznaniowych, zakonów i fundacji. Drugi referat sprawował nadzór nad Funduszem Kościelnym, ustanowionym na podstawie ustawy o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki⁶.

Na początku działalności kadre Urzędu stanowiło, oprócz dyrektora, 16 pracowników umysłowych i 6 fizycznych. W kolejnych latach zatrudnienie wzrosło, chociaż nigdy nie przekroczyło 50 etatów⁷.

3 Jako pierwszy funkcję dyrektora pełnił Antoni Bida. Sprawował on tę funkcję do sierpnia 1954 r. Następnie od września 1954 r. do kwietnia 1955 r. dyrektorem był Jan Izydorczyk. Od kwietnia 1955 r. do listopada 1956 r. był nim Marian Zygmantowski. Później na czele Urzędu stał kierownik. Od listopada 1956 r. do maja 1961 r. stanowisko to zajmował Jerzy Sztachelski, a następnie Tadeusz Żabiński i Aleksander Skarżyński. Zob. T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991, s. 239.

4 Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do Spraw Wyznań wraz z załącznikiem, M.P. z 1950 r. nr A-78, poz. 905.

5 Tamże, § 3–5.

6 Tamże, § 6–7.

7 H. Misztal, A. Mezglewski, *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań, w: Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum*

Ustawa z 19 kwietnia 1950 roku do szeroko pojętego zakresu obowiązków zaliczała „sprawy stosunku Państwa do wyznań wchodzące dotychczas do zakresu działania Ministra Administracji Publicznej”⁸. W początkowym okresie funkcjonowania Urząd do Spraw Wyznań skoncentrował się na pracy organizacyjnej i legislacyjnej. Obok opracowania projektu statutu przygotowywał opinie mające charakter wytycznych do projektów regulacji prawnych autorstwa innych instytucji. Co prawda, ze statutu nie wynikało, by Urząd uzyskał szerokie kompetencje o charakterze decyzyjnym ani tym bardziej prawotwórczym, ale w praktyce opiniował wszystkie decyzje administracyjne i projekty ustaw, które dotyczyły spraw wyznaniowych⁹.

Prawdziwym zadaniem urzędu było nadzorowanie i zwalczanie Kościoła katolickiego oraz Kościołów innych wyznań. Nie prowadził on w zasadzie samodzielnej polityki, ale wykonywał zadania wyznaczone przez Biuro Polityczne KC PZPR oraz wydziały administracyjne różnych instancji partyjnych zajmujących się sprawami wyznaniowymi¹⁰. Nie należy również zapominać, że samodzielne działania wobec Kościoła prowadził aparat resortu spraw wewnętrznych, a koordynatorem polityki wyznaniowej w skali ogólnopolskiej był zawsze jeden z sekretarzy KC PZPR¹¹.

W pierwszym roku działalności Urząd zajmował się przede wszystkim wykonaniem ustawy o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, ograniczeniem działalności duszpasterskiej Kościoła katolickiego, przygotowaniem podręczników do nauki religii, sprawami ekonomicznymi Kościoła oraz prowadzeniem kampanii prasowych mających na celu podkopywanie autorytetu Kościoła i duchowieństwa wśród społeczeństwa¹².

W następnych latach za cel działalności Urząd obrał sobie prowadzenie polityki kadrowej za pomocą dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych, promowanie

Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 26–28 października 2004), red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 36.

8 Art. 4, ust. 2.

9 H. Misztal, A. Mezglewski. *Zakres kompetencji...*, s. 59–64.

10 Fasadowość Urzędu była oczywista od samego początku. Już 25 kwietnia 1951 r. na odprawie wojewódzkich kierowników referatów do spraw wyznań A. Bida informował, by nie zmieniać wytycznych Urzędu Centralnego, lecz realizować politykę „ustaloną przez Partię i Państwo dla całego kraju” (Protokół odprawy wojewódzkich kierowników Referatów do Spraw Wyznań z dnia 25 kwietnia 1951 r., Archiwum Akt Nowych,teczki Urzędu do spraw Wyznań [dalej: AAN Ud-SW], sygn. 84/139, s. 8.

11 A. Nowakowski, *Administracja spraw wyznaniowych w powojennej Polsce*, „Kościół i Prawo” 13 (1998), s. 30.

12 H. Misztal, A. Mezglewski. *Zakres kompetencji...*, s. 40.

„postępowego duchowieństwa” na stanowiska w kuriach i seminariach, kontrolowanie działalności instytucji diecezjalnych, usuwanie religii ze szkół oraz złagodzenie polityki podatkowej wobec księży uległych władzy państwowej¹³.

Urząd do Spraw Wyznań oraz będące jego ekspozyturami samodzielne wojewódzkie referaty do spraw wyznań, a do 1957 roku także referaty powiatowe objęły swoim działaniem całością stosunków między istniejącymi w Polsce Kościołami a państwem. Urząd formalnie podlegał Prezesowi Rady Ministrów, ale w rzeczywistości był podporządkowany KC PZPR i V (później XI) Departamentowi Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego¹⁴. Jego uprawnienia były określone w sposób bardzo ogólny, co stwarzało szeroki zakres dowolności przy realizacji funkcji nadzorczych. Natomiast rzeczywistym zadaniem Urzędu była ingerencja w sprawy wewnętrzne związków wyznaniowych, naruszająca ich samodzielność, by wymusić w ten sposób pożądane postawy polityczne duchownych¹⁵. Jedynie w okresie odwilży w latach 1956–1957 J. Sztachelski polecał, by „Urząd do Spraw Wyznań i wydziały w terenie ograniczały swoją działalność na odcinku kleru do spraw najniezbędniejszych, tj. takich, gdzie konieczny jest nadzór Państwa”¹⁶.

W terenie sprawy wyznaniowe prowadzone były przez samodzielne referaty do spraw wyznań. Prawną podstawą powołania i działalności samodzielnych referatów do spraw wyznań przy prezydiach wojewódzkich, powiatowych i miejskich rad

13 Protokół z odprawy kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego w Urzędzie do Spraw Wyznań w Warszawie w dniu 19 grudnia 1953, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–1959*, Poznań 1994 [dalej: KPRL 1], s. 450–454.

14 M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995, s. 223.

15 R. Gryz, *Władze partyjno-państwowe odpowiedzialne za politykę wobec Kościoła katolickiego w Polsce (1944/45–1956)*, „Czasz Nowożytny” 3 (1997), s. 129.

16 Wyciąg z protokołu z odprawy kierowników wydziałów do spraw wyznań odbytej w dniu 3 stycznia 1957 r., AAN UdSW, sygn. 14/139, s. 34–35. Potwierdza to także pismo Urzędu do Spraw Wyznań do bpa Z. Choromańskiego z dnia 5 lutego 1958 r. w sprawie pośredniczenia Urzędu oraz wydziałów wyznaniowych prezydiów wojewódzkich rad narodowych w załatwianiu spraw, z którymi władze i instytucje kościelne zwracają się do urzędów i instytucji państwowych: „1. Urząd do Spraw Wyznań i wydziały do spraw wyznań prezydiów wojewódzkich rad narodowych interesują się wyłącznie sprawami dotyczącymi polityki wyznaniowej w zakresie uregulowanym odpowiednimi ustawami państwowymi i innymi aktami prawnymi oraz ogólnymi przepisami prawa o postępowaniu administracyjnym. 2. Niemal od roku sprawy w których załatwianiu uczestniczył poprzednio Urząd do Spraw Wyznań i wydziały do spraw wyznań prezydiów wojewódzkich rad narodowych nie są obecnie przedmiotem ich zainteresowania, a są załatwiane bezpośrednio przez powołane do tego organa władzy państwowej oraz instytucje gospodarcze” (Archiwum Państwowe w Zielonej Górze,teczki Wydziału do Spraw Wyznań [dalej: APZG WdSW], sygn. 2898, s. 188).

narodowych była uchwała Rady Ministrów z 17 kwietnia 1950 r.¹⁷ Zakres działania wojewódzkich referatów do spraw wyznań obejmował wszystkie sprawy dotyczące wyznań znajdujących się na ich terenie oraz kierowanie pracą samodzielnych referatów w poszczególnych powiatach. Na początku istnienia referatów notowano przypadki ich niewłaściwego nadzoru i kontroli ze strony prezydiów rad narodowych. Z tej racji Prezes Rady Ministrów w okólniku nr 30 z 31 stycznia 1952 roku zobowiązał przewodniczących prezydiów rad narodowych do przestrzegania zasad w nim zawartych oraz określił tryb powołania kandydatów na stanowiska kierowników referatów¹⁸. Przewodniczący prezydiów rad narodowych mogli ich typować jedynie w porozumieniu z komitetami partyjnymi spośród osób „o odpowiednim poziomie politycznym, moralnym, wyrobionych społecznie i posiadających niezbędne kwalifikacje zawodowe”. Członkowie prezydiów odpowiedzialni za ich działalność zobowiązani zostali do brania udziału we wszystkich ważniejszych odprawach i konferencjach dotyczących spraw wyznaniowych. Od kierowników referatów wyznaniowych mieli żądać planów pracy i sprawozdań, a w zakresie ich obowiązków leżało także udzielanie wskazówek i wytycznych do działalności referatu oraz omawianie z kierownikami ważniejszych spraw wyznaniowych.

Wyznaczeni członkowie prezydium mogli przyjmować przedstawicieli grup wyznaniowych. W przypadku wyznania rzymskokatolickiego ordynariuszy przyjmowali członkowie prezydiów wojewódzkich rad narodowych, a pracujących w kuriach – referaty wyznaniowe przy prezydiach wojewódzkich rad narodowych. Dziekanów mogli obsługiwać członkowie prezydiów powiatowych rad narodowych lub prezydiów miejskich rad narodowych, a „duchowni niższych stopni” mieli być przyjmowani przez referatów referatów do spraw wyznań. Prezydium rad narodowych miały obowiązek zabezpieczenia referatom odpowiednich warunków działania. Jednocześnie w zarządzeniu przestrzegano przed delegowaniem pracowników referatów wyznaniowych do przeprowadzania akcji specjalnych. Okólnik nr 30 otrzymali wszyscy przewodniczący prezydiów wojewódzkich, powiatowych i miejskich rad narodowych, stąd wniossek, że władzom centralnym zależało na szybkim urzeczywistnieniu przepisów okólnika, gdyż do końca marca 1952 roku prezydium wojewódzkich rad narodowych zostały zobowiązane do nadesłania sprawozdań z kontroli wykonania przepisów¹⁹.

17 Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r. – Instrukcja nr 3 w sprawie tworzenia wydziałów i referatów prezydiów rad narodowych, M.P. z 1950 r. nr A-57, poz. 655.

18 Okólnik nr 30 Prezesa Rady Ministrów z 31 stycznia 1952 r. w sprawie referatów do spraw wyznań, APZG WdSW, sygn. 2898, s. 18–20.

19 Tamże.

Praca wojewódzkich referatów do spraw wyznań opierała się na działalności referatów powiatowych i miejskich, których zadania określone zostały w szczegółowych wytycznych. Obejmowały one:

- a) ogólny nadzór nad powszechnym przestrzeganiem na terenie powiatu względnie miasta obowiązujących przepisów prawnych dotyczących zagadnień wyznaniowych [...],
- b) koordynowanie spraw wyznaniowych [...] instytucji i organizacji społecznych oraz innych wydziałów, oddziałów i referatów prezydiów powiatowych i miejskich rad narodowych, c) wydawanie krótkich opinii i zajmowanie stanowiska (w razie potrzeby bez oficjalnego uzasadnienia) w sprawach załatwianych w urzędach, instytucjach i organizacjach społecznych [...] dotyczących, względnie powiązanych z kwestiami wyznaniowymi lub osobami duchownymi [...], d) obserwacja przejawów życia religijnego i miejscowych stosunków wyznaniowych, e) systematyczne prowadzenie rozmów z osobami duchownymi, służbą kościelną i działaczami wyznaniowymi, f) prowadzenie ewidencji i statystyki wyznaniowej oraz nadzór nad działalnością księży, zakonników i zakonnice, stowarzyszeń wyznaniowych itp., g) prowadzenie ewidencji zakładów i instancji zrzeszenia katolików „Caritas”, h) ogólny nadzór nad szkolnictwem wyznaniowym oraz nauczania religii w szkołach i poza szkołą, i) załatwianie spraw zleconych przez wyższe instancje administracji wyznaniowej²⁰.

W lutym 1952 roku Urząd do Spraw Wyznań wystąpił do byłego II Zespołu Prezydium Rady Ministrów z projektem uchwały o zmianie instrukcji nr 3, 8 i 10 w sprawie przemianowania dotychczasowych referatów do spraw wyznań w prezydiach wojewódzkich rad narodowych na wydziały. Projekt ten przewidywał organizację wewnętrzną wydziałów wyznaniowych analogiczną do innych wydziałów prezydiów wojewódzkich rad narodowych, z tym że wydział mógłby się dzielić bezpośrednio na referaty²¹. Projekt ten nie uzyskał akceptacji, ale sprawa została podjęta na nowo w 1953 roku. Wydział Organizacyjny II Zespołu Urzędu Rady Ministrów zaproponował wówczas Urzędowi do Spraw Wyznań, by nie wzorował się na organizacji wewnętrznej istniejącej w innych wydziałach prezydiów rad narodowych, ale wprowadził w wydziałach wyznaniowych stanowisko „starszego radcy do spraw”, przy jednoczesnym zwiększeniu liczby etatów. Urząd po konsultacjach z Wydziałem Organizacji Masowych KC PZPR przyjął tę koncepcję w końcu marca 1953 roku i przesłał ją do akceptacji Państwowej Komisji Etatów,

20 Instrukcja ogólna z dnia 26 stycznia 1955 r. o zakresie działania referatów do spraw wyznań prezydiów powiatowych i miejskich rad narodowych na terenie województwa bydgoskiego oraz trybie załatwiania i rejestracji spraw w tychże referatach, AAN UdSW, sygn. 28/5, s. 7–9.

21 Pismo dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Bidy do v-ce prezesa Rady Ministrów towarzysza J. Cyrankiewicza z dnia 4 stycznia 1954 r. w sprawie przekształcania referatów do spraw wyznań prezydiów wojewódzkich rad narodowych na wydziały i uposażenia pracowników referatów do spraw wyznań, AAN UdSW, sygn. 28/2, s. 24.

Ministerstwu Finansów oraz szefowi Urzędu Rady Ministrów²². Biuro Prezydzialne URM ustosunkowało się pozytywnie tylko do projektu przekształcenia referatów na wydziały, natomiast negatywnie oceniło pomysł wprowadzenia w wydziałach stanowisk „starszego radcy do spraw” oraz zwiększenia liczby etatów²³. Z kolei Ministerstwo Finansów wypowiedziało się przeciwko przekształceniu referatów na wydziały, natomiast zgodziło się na utworzenie proponowanego stanowiska²⁴. Trzecia opinia nadeszła z Państwowej Komisji Etatów. Nie wypowiedziała się ona ostatecznie, uzależniając swoje zdanie od wykazania przez Urząd wpływu wzrostu zadań na konieczność stworzenia nowych etatów oraz dokładnego sprecyzowania proponowanej liczby dodatków osobowych i zmian w funduszu płac²⁵.

W dniach 16 maja i 11 czerwca 1953 roku Urząd do Spraw Wyznań skierował do KC PZPR dwa pisma z prośbą o interwencję mającą na celu przyjęcie uchwały w wersji proponowanej przez Urząd²⁶. Jako podstawowy powód reformy organizacyjnej Urząd wskazywał fakt większej liczby spraw załatwianych w konsekwencji wprowadzenia dekretu o obsadzie stanowisk duchownych z 9 lutego 1953 roku. Niosło to zdaniem Urzędu konieczność zmian nie tylko na szczeblu wojewódzkim administracji wyznaniowej, ale również w powiatach, gdzie istniało wiele nieobsadzonych etatów. W związku z tym dyrektor Urzędu A. Bida domagał się wzrostu płac dla pracowników administracji wyznaniowej, twierdząc, że „trudna sytuacja materialna referentów powiatowych staje się powodem do poczynań kleru mających na celu skorumpowanie referentów do spraw wyznań”²⁷.

W 1955 roku referaty szczebla wojewódzkiego zostały przekształcone w wydziały na mocy uchwały Rady Ministrów nr 132/55 z 17 lutego 1955 roku²⁸. Kilka dni

22 Tamże, s. 24.

23 Notatka nr 250 dyrektora Biura Prezydzialnego do ministra Mijala z dnia 8 maja 1953 r. w sprawie projektu uchwały Rady Ministrów dotyczącej utworzenia wydziałów do spraw wyznań w prezydiach wojewódzkich rad narodowych, AAN UdSW, sygn. 28/2, s. 56.

24 Pismo Ministerstwa Finansów do Urzędu do Spraw Wyznań z 30 kwietnia 1953 r. w sprawie projektu uchwały Rady Ministrów dotyczącej utworzenia wydziałów do spraw wyznań w prezydiach wojewódzkich rad narodowych, AAN UdSW, sygn. 28/2, s. 54.

25 Pismo dyrektora Państwowej Komisji Etatów Z. Żączkiewicza do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 28 marca 1953 r. w sprawie projektu uchwały Rady Ministrów w sprawie utworzenia wydziałów do spraw wyznań w prezydiach wojewódzkich rad narodowych oraz Rad Narodowych m.st. Warszawy i m. Łodzi, AAN UdSW, sygn. 28/2, s. 55.

26 Notatka Urzędu do Spraw Wyznań dla towarzysza Pawłaka z KC PZPR z dnia 16 maja 1953 r., AAN UdSW, sygn. 28/2, s. 58; Notatka Urzędu do Spraw Wyznań dla towarzysza Pawłaka z KC PZPR z dnia 11 czerwca 1953 r., AAN UdSW, sygn. 28/2, s. 59.

27 Pismo dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Bidy z dnia 4 stycznia 1954 r. do v-ce prezesa Rady Ministrów J. Cyrankiewicza, AAN UdSW, sygn. 28/2, s. 25.

28 M.P. z 1955 r. nr 16, poz. 164.

wcześniej wydany został okólnik nr 26 Prezesa Rady Ministrów o postępowaniu prezydiów rad narodowych w sprawach wyznań²⁹. Powodem jej wydania były pojawiające się przypadki podejmowania decyzji w sprawach wyznaniowych bez konsultacji z referatami do spraw wyznań, a w ważniejszych przypadkach bez zasięgnięcia opinii urzędu centralnego. W związku z tym zakazano w nim podejmowania decyzji bez opinii wojewódzkich referatów w przypadku powiatowych i miejskich rad narodowych i opinii Urzędu w Warszawie w przypadku wojewódzkich rad narodowych. Jednocześnie stwierdzono, że zmiany na stanowiskach kierowników referatów mogą być dokonywane jedynie za zgodą dyrektora Urzędu.

Efektom zmian była nowelizacja układu etatów w byłych referatach. W jej wyniku prezes Rady Ministrów wydał instrukcję nr 52, która przewidywała, że w skład pięcioosobowej obsady wydziałów wchodzić będą: kierownik, starszy inspektor do spraw wyznania rzymskokatolickiego, starszy inspektor do spraw stowarzyszeń wyznaniowych, inspektor do spraw wyznań nierzymskokatolickich i starszy inspektor do spraw ewidencji i statystyki³⁰. Do kompetencji kierownika zaliczano sprawowanie ogólnego kierownictwa w zakresie spraw wyznaniowych, planowanie pracy, utrzymywanie kontaktów z jednostkami organizacyjnymi rad narodowych, instytucjami spoza rad i organizacjami politycznymi. Instrukcja wymieniała ponadto uprawnienia kontrolne i możliwość instruowania podległych referatów. Kierownicy odpowiadali za wykonanie uchwał, poleceń, wytycznych i instrukcji rad narodowych i ich prezydiów oraz – co w praktyce było wyjątkowo ważne – władz nadrzędnych. Istotne obowiązki spoczywały na osobach zajmujących stanowiska starszych inspektorów do spraw wyznania rzymskokatolickiego. Instrukcja nr 52 wymieniała następujące ich zadania: czuwanie „nad prawidłowym wykonywaniem przepisów dotyczących tworzenia, przekształcania i znoszenia duchownych stanowisk kościelnych, zmian ich zakresu działania, zwalniania i przenoszenia duchownych wyznania rzymskokatolickiego, jak również przepisów dotyczących erygowania parafii i placówek duszpasterskich oraz zmiany granic parafii i dekanatów, opiniowanie wniosków dotyczących zjazdów, zebrań, zbiorów publicznych o charakterze religijnym oraz nadzorowanie działalności kościelnej w postaci zjazdów, konferencji, pielgrzymek, wizytacji, misji, odpustów, procesji itp.”. Ważną dziedziną było opiniowanie podań „o subwencje, przydziały i dotacje na zaspokojenie potrzeb związku wyznaniowego rzymskokatolickiego, podań

29 Okólnik nr 26 prezesa Rady Ministrów z dnia 31 stycznia 1955 r. o postępowaniu prezydiów rad narodowych w sprawach wyznań, APZG WdSW, sygn. 2898, s. 77.

30 Instrukcja nr 52 prezesa Rady Ministrów z dnia 8 marca 1955 r. w sprawie zakresu działania i podziału funkcji w referatach do spraw wyznań w prezydiach rad narodowych, AAN UdSW, sygn. 28/2, s. 126–130.

o zezwolenie na remonty i budowę obiektów należących do kościoła rzymskokatolickiego i jego instytucji, podań w sprawach podatkowych”. W końcu inspektorzy opiniowali „kandydatury nauczycieli religii oraz podania i zgłoszenia indywidualne osób duchownych”. Ponadto spełniali „nadzór nad szkolnictwem wyznania rzymskokatolickiego”³¹.

Szerokie uprawnienia pracowników wydziałów do spraw wyznań wynikały częściowo z chęci pełnego egzekwowania postanowień dekretu z 9 lutego 1953 roku oraz kompleksowej kontroli i sterowania życiem religijnym na terenie poszczególnych parafii. Wzrastająca liczba powiatów, a wraz z tym liczba referentów wyznaniowych powodowała systematycznie większy zasięg kontroli nad jednostkami organizacyjnymi Kościoła katolickiego. Przeradzała się ona często w ingerencję w życie wewnątrzkościelne, a wraz z nadinterpretacją przepisów prowadziła do łamania praworządności³².

Wobec zmian politycznych, jakie nastąpiły w końcu 1956 roku, skonstruowany został nowy model administrowania sprawami wyznaniowymi³³. Najważniejsze posunięcie dotyczyło zniesienia powiatowych referatów do spraw wyznań i tym samym stanowisk referentów powiatowych do spraw wyznań oraz przekazania ważniejszych ich funkcji przewodniczącym prezydiów powiatowych rad narodowych lub ich zastępcom. Postanowiono także dokonać wymiany pracowników, którzy wytworzyli sobie niepomysłne i zadrażnione stosunki z klerem i to zarówno w Urzędzie, jak i w wydziałach wojewódzkich³⁴.

W dalszych latach Urząd do Spraw Wyznań objął w praktyce swoim zainteresowaniem wszelkie dziedziny, które w jakikolwiek sposób łączyły się z Kościołem rzymskokatolickim. Stał się instancją opiniodawczą i decydującą we wszystkich sprawach dotyczących Kościoła, jego jednostek organizacyjnych, księży i członków zgromadzeń zakonnych³⁵. Mimo że nie miał ku temu podstaw prawnych,

31 Tamże.

32 R. Gryz. *Władze partyjno-państwowe...*, s. 132.

33 Uchwała nr 73 Rady Ministrów z dnia 8 marca 1957 r. w sprawie zniesienia referatów do spraw wyznań w prezydiach powiatowych rad narodowych, rad narodowych miast stanowiących powiaty oraz w prezydiach dzielnicowych rad narodowych w U.St. Warszawie i M. Łodzi, M.P. z 1957 r. nr 18, poz. 134.

34 R. Gryz. *Władze partyjno-państwowe...*, s. 133.

35 „Do zakresu działania wydziałów do spraw wyznań należy nadzór nad prawidłowym wykonywaniem przepisów, dotyczących związków i stowarzyszeń wyznaniowych. W szczególności do zakresu działania tego wydziału należą: a) sprawy związane z wykonywaniem dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych [...]. b) sprawy służby wojskowej kleryków i zakonników, podróży zagranicznych kleru. Opiniowanie spraw karnych i karno-administracyjnych duchowieństwa. c) Koordynowanie i uzgadnianie spraw wyznaniowych

przejął sprawy budownictwa obiektów sakralnych i kościelnych, sprawy podatków kościelnych i zakonnych osób prawnych i fizycznych oraz wszelkie sprawy procesowe Kościoła i duchowieństwa z państwem.

Wyrazem bezprawnego rozszerzania uprawnień resortu był okólnik nr 175 prezesa Rady Ministrów z 8 września 1960 roku, poufny i niepublikowany, a przesłany do Urzędu do Spraw Wyznań i jego wydziałów terenowych³⁶. Stanowił on:

Wszystkie wydziały (jednostki równorzędne) prezydiów rad obowiązane są uzgodnić [z wydziałami do spraw wyznań – przyp. D.M.] każdą decyzję, mającą związek, choćby pośredni, z państwową polityką wyznaniową, chyba że zostały ustalone zasady i wytyczne postępowania w sprawach typowych i powtarzających się.

z innymi wydziałami prezydium rady narodowej i rad niższych szczebli, a mianowicie: spraw związanych z nadzorem nad seminariami duchownymi diecezjalnymi i zakonnymi, punktami katechetycznymi, wyższymi zakładami naukowymi oraz innymi szkołami i kursami wyznaniowymi wszelkich stopni; spraw majątkowych kościelnych, a zwłaszcza majątków kościelnych przejętych na własność Skarbu Państwa, spraw podatkowych kleru i kościelnych osób prawnych, zbiorów publicznych, ubezpieczeń, opłat celnych; spraw budownictwa kościelnego. d) Rozpoznawanie stanu majątkowego związków wyznaniowych zgromadzeń kongregacji i stowarzyszeń, ich zakładów i instytucji. e) Nadzór nad zakonami, zgromadzeniami zakonnymi, kongregacjami i stowarzyszeniami wyznaniowymi w dziedzinie pozakultowej. f) Nadzór nad świeckimi organizacjami o charakterze wyznaniowym. g) Nadzór nad prawidłowym wykonywaniem dekretu o ochronie wolności sumienia i wyznania z dnia 5 sierpnia 1949 r. [...]. h) Pomoc i instruktaż dla przewodniczących powiatowych rad narodowych w sprawach nadzoru nad prawidłowym wykonywaniem przepisów dotyczących związków i stowarzyszeń wyznaniowych oraz dekretu o ochronie wolności sumienia [...]. i) Prowadzenie jednolitego systemu dokumentacji opartej na materiałach dotyczących kurii biskupich, listów pasterskich, instrukcji (dokumentacja kurialna), spraw parafii (teczki parafialne), spraw powiatu (teczki powiatowe). j) Prowadzenie rejestracji i ewidencji zakonów, zgromadzeń kongregacji i stowarzyszeń wyznaniowych. k) Prowadzenie statystyki wyznaniowej, a mianowicie stanowisk kościelnych, parafii, placówek duszpasterskich, obiektów kultu religijnego, ewidencji majątków należących do związków wyznaniowych. l) Opracowywanie sprawozdań dla prezydium wojewódzkiej rady narodowej oraz Urzędu do Spraw Wyznań” (Wytyczne dla prezydiów wojewódzkich rad narodowych w sprawie zakresu działania i organizacji wewnętrznej wydziałów do spraw wyznań z 18 czerwca 1958 r. podpisane przez J. Sztachelskiego, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 9–10; Wytyczne dla prezydiów wojewódzkich rad narodowych i rad narodowych miast wyłączonych z województw w sprawie zakresu działania i organizacji wewnętrznej wydziałów do spraw wyznań z 12 stycznia 1962 r. podpisane przez dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 4–6).

³⁶ Okólnik nr 175 prezesa Rady Ministrów z dnia 8 września 1960 r. w sprawie postępowania prezydiów rad narodowych i ich wydziałów w sprawach wyznań, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 1–3, poufne. Okólnik ten uchylał okólnik nr 30 prezesa Rady Ministrów z dnia 31 stycznia 1952 r. w sprawie referatów do spraw wyznań i okólnik nr 26 prezesa Rady Ministrów z dnia 31 grudnia 1955 r. o postępowaniu prezydiów rad narodowych w sprawach wyznań.

Na jego podstawie Urząd do Spraw Wyznań wydał poufną i niepublikowaną poza resortem instrukcję podpisaną przez J. Sztachelskiego, w której stwierdził m.in.:

Kościół rzymskokatolicki w Polsce, podlegający wpływom wrogim i burżuazyjnym Watykanu, usiłuje przez realizację tych wpływów paraliżować lub opóźnić rozwój socjalizmu w Polsce i przeciwstawiać interesy wierzących osobom niewierzącym³⁷.

W związku z tym Urząd uznał, że należy dążyć do minimalizowania wpływów Kościoła na społeczeństwo poprzez niedopuszczanie do powstawania nowych parafii i obiektów sakralnych, ograniczanie działalności duszpasterskiej, stosowanie wysokich wymiarów podatkowych i szybkie przeprowadzanie egzekucji, wymierzanie wysokich czynszów za użytkowanie nieruchomości i przejmowanie tych, które jeszcze pozostały własnością Kościoła. W podsumowaniu instrukcja stwierdzała otwarcie:

[...] decyzje takie nie dadzą się prawnie uzasadnić, względnie będą trudne do uzasadnienia prawnego i nie zawsze też winny być uzasadniane prawnie; można odmówić podania uzasadnienia z uwagi na ważny interes Państwa lub tajemnicę państwową, względnie bezpieczeństwo Państwa³⁸.

W nawiązaniu do okólnika nr 175 ustalono tryb postępowania przy rozpatrywaniu i załatwianiu spraw wyznaniowych na terenie województwa. Postanowiono, by wszystkie sprawy wpływające do Prezydium WRN, a dotyczące związków wyznaniowych i przynależących do nich osób były załatwiane w porozumieniu z wydziałami do spraw wyznań³⁹.

Ten sposób prowadzenia polityki wyznaniowej wskazuje jednoznacznie, że Urząd „przywłaszczył sobie prawo do decydowania o losach, prawach obowiązkach Kościoła i jego duchowieństwa w sposób autorytatywny i bezwzględnie

37 H. Jesse, *Vademecum duchowieństwa i zakonów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w dziedzinie prawa państwowego*, Warszawa 1975, s. 164 [mps w archiwum autora].

38 Tamże, s. 165.

39 Pismo Prezydium WRN w Zielonej Górze do kierowników Wydziałów Prezydium WRN z dnia 30 września 1960 r. w sprawie realizacji polityki wyznaniowej na terenie województwa, APZG WdSW, sygn. 2900, s. 79; Pismo Prezydium WRN w Zielonej Górze do przewodniczących prezydiów powiatowych (miejskich) rad narodowych woj. zielonogórskiego z września 1960 r. w sprawie ustalenia trybu postępowania przy rozpatrywaniu i załatwianiu spraw wyznaniowych na terenie województwa, APZG WdSW, sygn. 2900, s. 80–81.

dyktatorski⁴⁰. Można więc stwierdzić, że w odniesieniu do praw wyznaniowych praworządność była jedynie pustym hasłem, gdyż decyzje władz administracyjnych podejmowane były na podstawie instrukcji i okólników⁴¹ częstokroć sprzecznych z obowiązującymi ustawami i dekrétami. Ponadto dokonywało się to sposobem niejawnym⁴², a w związku z tym strona kościelna nie miała żadnej możliwości zapoznania się z materiałami gromadzonymi na swój temat. Te wszystkie działania wyspecjalizowanego organu administracyjnego zajmującego się sprawami wyznaniowymi miały na celu ograniczenie wpływu Kościoła na społeczeństwo, podkopanie autorytetu duchowieństwa, rozbicie jedności Kościoła i w ostateczności wyeliminowanie go ze struktur ludowego państwa.

2. Organizacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze

Do czasu powołania Urzędu do Spraw Wyznań i jego oddziałów terenowych sprawy wynikające ze stosunku państwa do Kościoła prowadzone były przez wydziały społeczno-polityczne w Ekspozyturze Urzędu Wojewódzkiego i w powiatach. Uchwałą Rady Ministrów z 17 kwietnia 1950 roku powołano do życia samodzielne referaty wyznaniowe w województwach, miastach i powiatach. W związku z tym władze wojewódzkie w Zielonej Górze przystąpiły do jego organizacji⁴³. Referat przejął część zadań z ówczesnego Wydziału Społeczno-Politycznego w zakresie spraw związanych z organizowaniem i obsadzaniem stanowisk kościelnych, rejestracją, ewidencją i nadzorem działalności związków oraz stowarzyszeń religijnych, zakonów i seminariów duchownych. Zajął się również opiniowaniem spraw

40 Opracowanie władz kościelnych na temat sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego i stosunku państwa do Kościoła w Polsce Ludowej, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–1975*, Poznań 1995 [dalej: KPRL 2], s. 81.

41 Miały one często charakter poufny, a mimo to powoływano się na nie przy wydawaniu opinii i decyzji prawnych.

42 W Instrukcji z dnia 26 stycznia 1955 r. o zakresie działania referatów do spraw wyznań prezydów powiatowych i miejskich rad narodowych na terenie województwa bydgoskiego oraz trybie załatwiania i rejestracji spraw w tychże referatach zawarto następujące zalecenie: „[...] wszystkie sprawy w referatach do spraw wyznań są w zasadzie poufne, ściśle poufne i tajne. Otwieranie kopert zaadresowanych do referatów do spraw wyznań winno być dokonywane wyłącznie przez decernenta referatu do spraw wyznań, a w razie jego nieobecności przez kierownika referatu do spraw wyznań, tak aby wgląd do wpływających akt wyznaniowych nie miały inne osoby” (AAN UdSW, sygn. 28/5, s. 11).

43 Pierwszym kierownikiem Referatu w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z dniem 1 lipca 1950 r. został Wiktor Walczak. Następnie do pracy od 1 listopada zostali przyjęci długoletni członkowie partii Łukasz Bujacz i Emil Pirog. Powstanie i działalność Wydziału do Spraw Wyznań przy Prezydium WRN w Zielonej Górze w latach 1950–1963, APZG WdSW, sygn. 2911, s. 31.

należących pod względem merytorycznym do zakresu działania innych wydziałów, lecz dotyczących związków wyznaniowych, duchowieństwa i zakonów.

Równocześnie z utworzeniem referatu wojewódzkiego przystąpiono do tworzenia, przeważnie jednoosobowych, referatów powiatowych i miejskich. Proces ten nie przebiegał bez problemów, gdyż w 1951 roku wakowały jeszcze etaty referentów do spraw wyznań w powiatach: Sulęcín, Zielona Góra – miasto i Gorzów Wielkopolski – miasto⁴⁴. W kolejnym roku wakat wystąpił również w Międzyrzeczu.

Dodatkowym problemem było niskie wykształcenie zatrudnionych pracowników. W 1952 roku w całym województwie zielonogórskim wśród pracowników referatów powiatowych i miejskich tylko jedna osoba miała wykształcenie niepełne wyższe, jedna średnie i jedna zawodowe, pozostali ukończyli zaledwie siedem klas szkoły podstawowej. Tylko dwie osoby zatrudnione były wcześniej jako pracownicy umysłowi, inni pracownicy referatów byli wcześniej pracownikami fizycznymi. Niektórzy z nich pracowali także w innych referatach. Stąd dochodziło do takich paradoksów, jak kontrolowanie publikacji przez maszynistę i ślusarza lub kierowanie referatem kultury przez tapicera⁴⁵.

Pierwsze decyzje podjęte przez referat wojewódzki dotyczyły sporządzania inventaryzacji obiektów sakralnych i kościelnych, ewidencji duchowieństwa i katechetów, „mobilizacji kleru wokół akcji pokojowej”, przeprowadzenia inspekcji w zakładach „Caritas”, przeprowadzenia rozmów z wybranymi osobami duchownymi oraz obsadzenia stanowisk w powiatowych referatach do spraw wyznań. Nie wszystkie zamierzenia zostały zrealizowane z powodu niewystarczającej liczby personelu i nieprzygotowania merytorycznego do podjęcia przewidzianych zadań⁴⁶.

W latach 1950–1955 zaszły zmiany w składzie osobowym referatu. 31 sierpnia 1952 roku z pracy odszedł kierownik referatu. Stanowisko to było nieobsadzone do 1 maja 1953 roku. W tym czasie całością pracy zajmowali się inspektorzy Łukasz Bujacz i Emil Pirog. Nowym kierownikiem referatu wyznaniowego został Stanisław Jabłoński, dotychczasowy przewodniczący Powiatowej Rady Narodowej w Skwierzynie. W tym czasie w zakres obowiązków referatu wszedł nadzór nad

44 Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do przewodniczącego Prezydium WRN z dnia 22 sierpnia 1951 r., APZG WdSW, sygn. 2898, s. 17.

45 Wykaz pracowników zatrudnionych w referatach do spraw wyznań przy prezydiach powiatowych i miejskich rad narodowych województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2969, s. 1.

46 Zob. Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań w Zielonej Górze na III kwartał 1951 r., APZG WdSW, sygn. 2915, s. 4; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań w Zielonej Górze na IV kwartał 1951 r., APZG WdSW, sygn. 2915, s. 2; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań w Zielonej Górze na I kwartał 1952 r., APZG WdSW, sygn. 2915, s. 3.

działalnością stowarzyszenia „Caritas”, a następnie inicjowanie prac Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Egzekwowano jednocześnie w bardzo rygorystyczny sposób postanowienia dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych oraz próbowano rozbijać jedność Kościoła poprzez wciąganie części duchowieństwa w działalność rad narodowych⁴⁷, organizowanie zjazdów i konferencji dla „postępowej części kleru” i przyznawanie odznaczeń państwowych niektórym księżom za „wybitne osiągnięcia w postępowej działalności społecznej”. Działalność ta polegała na posłuszeństwie wobec władz w takich sprawach, jak podpisanie Apelu sztokholmskiego, publiczne potępienie kard. Stefana Wyszyńskiego i bpa Czesława Kaczmarska, wygłaszanie kazań na temat akcji siewnej, żniwnej, odbudowy Warszawy, skupu i kontraktacji oraz uczestnictwie w komisji księży przy ZboWiD.

W 1955 roku stan osobowy wydziału przedstawiał się następująco: kierownikiem był Stanisław Jabłoński, do jego zadań należało planowanie pracy, koordynowanie działalności z innymi wydziałami oraz instytucjami i organizacjami, nadzór nad innymi pracownikami, a także przeprowadzanie rozmów z księżmi. Funkcję starszego inspektora pełnił Łukasz Bujacz. Podlegały mu wyznania nierzymskokatolickie, seminaria duchowne, statystyka wyznaniowa, nauka religii w szkołach i domach prywatnych oraz majątki poewangelickie. Inspektorem był Walenty Wojewoda, w skład jego zadań wchodziło prowadzenie sprawozdawczości, tworzenie meldunków do władz nadrzędnych, prowadzenie teczek personalnych duchowieństwa oraz nadzór nad związkami wyznaniowymi, „Caritasem” i uroczystościami religijnymi. Na stanowisku starszego referenta zatrudniona była Gabriela Witczak. Do jej obowiązków należało prowadzenie kancelarii, ruch personalny i sprawy osobiste księży, zakonników, zakonnice i działaczy katolickich oraz sporządzanie kwartalnych notatek z ich działalności⁴⁸.

Kolejne zmiany w wydziale⁴⁹ nastąpiły w 1957 roku. Dnia 1 stycznia został przyjęty do pracy, jako starszy inspektor, Jan Waligóra. Był to w tym okresie ostatni przypadek przyjęcia do pracy, od końca roku bowiem nastąpiło zmniejszenie stanu zatrudnienia w resorcie wyznaniowym. W wydziale w Zielonej Górze od 1958 roku na pewien czas zmniejszono stan etatów z pięciu do czterech⁵⁰.

47 W tym czasie ośmiu duchownych było członkami powiatowych rad narodowych, a jeden radnym wojewódzkim.

48 Podział czynności w Wydziale do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze sporządzony we wrześniu 1955 r., APZG WdSW, sygn. 2911, s. 6.

49 Referaty na wydziały zamieniono w 1955 r.

50 Etat ten powrócił w 1959 r. w formie „pracownika operatywno-terenowego”. Sprawozdanie na naradę w Urzędzie do Spraw Wyznań w dniu 3 listopada 1961 r., AAN UdSW, sygn. 71/41, s. 202.

Zlikwidowano jednocześnie referaty do spraw wyznań przy prezydiach powiatowych i miejskich⁵¹. Zadania przynależne referatom przeszły na poszczególne wydziały według właściwości rzeczowej, a odpowiedzialność za całość spraw wyznaniowych w powiatach powierzona została przewodniczącym prezydiów⁵². Zwiększyło to liczbę zadań wykonywanych przez wydział, którego pracownicy – chcąc inwigilować działalność Kościoła – musieli coraz częściej przebywać w terenie. W związku z tym kierownik wydziału stwierdził, że: „[...] zachodzi konieczność rozpatrzenia innych możliwości zabezpieczających Wydziałowi wykonywanie zadań”⁵³. W tym celu proponował ustanowienie w każdym powiatowym i miejskim prezydium rady narodowej jednego pracownika do wykonywania zadań dotyczących spraw wyznaniowych. Dodatkowo proponował zwiększenie stanu etatów w wydziale w Zielonej Górze i limitu kilometrów na

- 51 Zlikwidowano 21 etatów w powiatach. W sprawozdaniu wydziału zielonogórskiego z 1960 r. została zawarta informacja, że po zlikwidowaniu referatów powiatowych wielu pracowników przez dłuższy okres nie było zatrudnionych i pozostawali bez opieki ze strony władz, a w związku z tym: „znajdowali się pod terrorem otoczenia. Szereg z nich w początkowym okresie nie spało nawet w domu wobec nieustannych gróźb rozprawienia się z nimi” (Sprawozdanie z działalności Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z 1960 r., APZG WdSW, sygn. 2935, s. 1–2).
- 52 Przykładowy podział zadań w 1959 r. wyglądał następująco: „1. Do kierownika wydziału Stanisława Jabłońskiego należały: koordynacja i współpraca z innymi jednostkami rad narodowych oraz organizacjami społecznymi i politycznymi, nadzór nad seminariami duchownymi, organizacją i obsadą placówek kościelnych, ruchem księży postępowych organizacjami i stowarzyszeniami religijnymi (PAX, Za i Przeciw, „Caritas”), kontakty z kuriami (gorzowską i wrocławską) oraz sprawy personalne i szkolenia pracowników. 2. Starszy inspektor Stanisław Jabłoński miał czuwać nad działalnością wyznaniową w powiatach: Strzelce Krajeńskie, Gorzów – powiat, Gorzów – miasto, Skwierzyzna, Międzyrzecz i Sulęcín, oraz sprawować nadzór nad wyznaniem nierzymskokatolickimi, zakonami męskimi i żeńskimi oraz kuria gorzowską. 3. Starszy inspektor Jan Pawlicki kontrolował sprawy wyznaniowe w powiatach wchodzących w zakres jurysdykcji kurii wrocławskiej oraz zajmował się polityką podatkową. 4. Starszy inspektor Jan Waligóra kontrolował działalność wyznaniową w powiatach: Lubsko, Słubice, Wschowa, Świebodzin, Sulechów oraz nadzorował sprawy czynszów, własności nieruchomości, budownictwa kościelnego, seminarium duchownego oraz współpracował z sądami odnośnie spraw karnych i administracyjnych duchownych. 5. Inspektor Walenty Wojewoda załatwiał sprawy wyznaniowe w powiatach Zielona Góra – miasto i Zielona Góra – powiat oraz Krosno Odrzańskie i Gubin; w zakresie jego kompetencji znajdowały się również: ruch personalny księży, sprawozdawczość, załatwianie spraw ogólnych, rejestracja i wysyłka pism, ewidencja księży, parafii rzymskokatolickich i innych wyznań, sprawy wojskowe, nauczania religii i Funduszu Kościelnego” (Zarządzenie wewnętrzne kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 29 kwietnia 1959 r. w sprawie podziału czynności pracowników Wydziału do Spraw Wyznań, APZG WdSW, sygn. 2912, s. 14–15). Zob. Zarządzenie wewnętrzne kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 24 lutego 1962 r. w sprawie podziału czynności pracowników Wydziału do Spraw Wyznań, APZG WdSW, sygn. 2912, s. 22–23; Regulamin organizacyjny Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 17 października 1961 r., APZG WdSW, sygn. 2912, s. 16–18.
- 53 Informacja o stanie etatów w Wydziale do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze oraz wnioski w tym zakresie, APZG WdSW, sygn. 2970, s. 18.

samochód służbowy⁵⁴. Ta druga sugestia nie została wzięta pod uwagę, mimo to pracownicy zielonogórskiej administracji wyznaniowej starali się w różny sposób kontrolować życie Kościoła gorzowskiego⁵⁵.

Pomocą w tych działaniach było powstanie tak zwanych trójek powiatowych. Ich praca polegała na analizowaniu, pod przewodnictwem I sekretarza Komitetu Powiatowego PZPR, poszczególnych dziedzin z zakresu polityki wyznaniowej na terenie powiatu oraz rozstrzyganie konkretnych spraw związanych z działalnością Kościoła. Problem stanowił jedynie częsty brak koordynacji pomiędzy „trójką” a władzami wojewódzkimi oraz niska systematyczność posiedzeń, np. w roku 1965 roku systematycznością wykazywały się tylko „trójki” w dwóch powiatach, sulęcińskim i świebodzińskim⁵⁶. Mimo to zdaniem wydziału „trójki powiatowe winny czuwać i sprawować bezpośredni nadzór nad wszystkimi sprawami, z którymi kler zwraca się do władz państwowych, z prośbą o załatwienie”⁵⁷. Postulował również, aby w posiedzeniu „trójek” brał udział – jako doradca – pracownik, który w powiecie, poza swoimi obowiązkami służbowymi, zajmuje się załatwianiem spraw wyznaniowych.

W dalszych latach następowały kolejne zmiany personalne wśród pracowników wydziału. Z pracy na własną prośbę 31 maja 1960 roku odszedł Ł. Bujacz, a J. Waligóra z dniem 15 stycznia 1960 r. został oddelegowany do pracy w Stowarzyszeniu Ateistów i Wolnomyślicieli. W ich miejsce na stanowiskach inspektorów zostali zatrudnieni: Stanisław Jaworski, były kierownik Referatu do Spraw Wyznań w Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gorzowie Wlkp., oraz Jan Pawlicki i Zdzisław Piacko⁵⁸.

W tym czasie nasiliły się ataki władz na Kościół. Rozpoczęto naliczanie zaległości czynszowych za użytkowanie lokali, a w 1960 roku zabrano Dom Katolicki

54 Tamże, s. 18–19.

55 „Pracownicy Wydziału do Spraw Wyznań systematycznie w dni świąteczne kontrolują treść kazań księży, o wrogości których powiadomiono Wydział. W wyniku tego pracownicy ci przeważnie nie mogą korzystać z dnia wolnego od pracy, postuluje się by pracownicy ci w formie premii czy nagrody otrzymali rekompensatę” (Sprawozdanie z działalności Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z 1960 r., APZG WdSW, sygn. 2935, s. 34).

56 Informacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 3 grudnia 1965 r. o działalności i zadaniach polityki wyznaniowej na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2951, s. 21–23.

57 Informacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 3 grudnia 1965 r. o działalności i zadaniach polityki wyznaniowej na terenie województwa zielonogórskiego, APZG WdSW, sygn. 2951, s. 23.

58 Powstanie i działalność Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze w latach 1950–1963, APZG WdSW, sygn. 2911, s. 33.

w Zielonej Górze⁵⁹ i zlikwidowano Niższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. W 1961 roku przeniesiono Wyższe Seminarium Duchowne z Gorzowa Wlkp. do oddalonej o 60 km wsi Gościkowo, a w 1963 roku zabrano obiekt katechetyczny w Rokitnie. Jednocześnie wydział prowadził restrykcyjną politykę wobec duchowieństwa, wszczynając wiele postępowań karno-administracyjnych i karno-sądowych. Ponadto zajmował się sprawami administracyjnymi, takimi jak opiniowanie osób duchownych i zakładanie im teczek personalnych, opiniowanie wniosków o remonty sakralne i kościelne oraz prowadzenie korespondencji z kurią w Gorzowie Wlkp. i poszczególnymi księżmi⁶⁰. Jednocześnie koordynował działalność innych organów administracyjnych w sprawach, które dotyczyły Kościoła i duchowieństwa. Badał w powiatach wydawanie zezwoleń dla osób duchownych na wykonywanie rzemiosła, organizowanie przedsięwzięć rozrywkowych, organizowanie zgromadzeń i zbiórek publicznych oraz prowadzenie prac budowlanych. Interesował się również kontrolą publikacji, wpływał na Wydział Finansowy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w celu lepszego egzekwowania podatków i zawierania umów dzierżawnych, ingerował w działalność sądów, powodując przyśpieszenie spraw dotyczących duchownych, wpływał również na działalność Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej oraz Wydziału Kultury⁶¹.

W październiku 1963 roku zaszły zmiany na stanowisku kierownika wydziału. Stanisław Jabłoński został zdegradowany do stanowiska zastępcy, a nowym kierownikiem został Mieczysław Żywicki. Ponadto z pracy 30 grudnia 1961 roku odszedł Zdzisław Piacko, a na stanowisko starszego inspektora w dniu 1 listopada 1960 roku powrócił Jan Waligóra. Zmiana kierownictwa wydziału była związana z krytyką jego pracy, a zwłaszcza słabymi wynikami w zapobieganiu tworzenia

59 Zob. T. Dzwonkowski, *Wydarzenia zielonogórskie w 1960 roku*, Zielona Góra 2017.

60 Zadania administracyjne były dokładnie opracowywane i przesyłane do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie. Wyliczano m.in., ile czasu każdy pracownik wydziału poświęcił na rozmowy z księżmi, w ilu wyjazdach służbowych brał udział, a nawet ile stron maszynopisu napisał w ciągu dnia. Notatki takie miały na celu z jednej strony zwrócenie uwagi na niedobór etatów w wydziale, a z drugiej strony były wynikiem dokładnego kontrolowania wydziałów terenowych przez Urząd w Warszawie. Zob. Częściowa analiza pracy administracyjnej Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze za okres od 1 stycznia do 1 października 1964 r., APZG WdSW, sygn. 2911, s. 43–46.

61 Perspektywiczny plan działalności Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze z 1961 r., APZG WdSW, sygn. 2916, s. 8–9.

nowych placówek duszpasterskich, rejestracji punktów katechetycznych i ściągłości czynszów⁶².

W związku z tym rozpoczęto tworzenie rocznych planów perspektywicznych, w których zapisywano zadania do wykonania. Przykładowy plan pracy na rok 1965 zawierał 11 zasadniczych punktów. Warto je przytoczyć, ponieważ obrazują one fundamentalne cele działania Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze⁶³. Przede wszystkim domagano się koordynacji pracy w sprawach wyznaniowych poprzez pomoc przewodniczącym powiatowych rad narodowych w opracowywaniu planów pracy, zorganizowanie narady przewodniczących powiatowych i miejskich rad narodowych z przewodniczącymi powiatowymi i wydziałowymi oraz „trójkami powiatowymi”, a także bieżące uzgadnianie spraw wyznaniowych z „trójką wojewódzką” i Komisją Wojewódzką do Spraw Kleru. Następnie omówiono „profilaktykę wrogiej działalności i rozwarstwienia kleru”. Zalecono tu indywidualne rozmowy z każdym księdzem przynajmniej dwa razy w roku⁶⁴, spotkania zespołowe księży w powiatach organizowane przez komitety Frontu Jedności Narodu co najmniej raz w roku⁶⁵, zorganizowanie zjazdu wojewódzkiego księży z okazji XX-lecia wyzwolenia Ziemi Lubuskiej, przyjmowanie zobowiązań o lojalności od każdego kandydata na stanowisko kościelne, wzrost członków Koła „Caritas” o co najmniej 10 członków oraz wykorzystywanie konfliktów księży z kurią poprzez niesienie pomocy tymże księżom. Trzecim problemem przedstawionym w planie było „zapobieganie rozszerzaniu wpływów kleru katolickiego”.

62 Zob. Ocena pracy Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze za rok 1963, APZG WdSW, sygn. 2911, s. 16–30.

63 Roczny plan pracy Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze na rok 1965 (poufne), APZG WdSW, sygn. 2913, s. 36–38.

64 Kuria gorzowska zakazywała księżom kontaktów z administracją wyznaniową, dlatego rozmowy przeprowadzano przede wszystkim z okazji obejmowania stanowiska kościelnego, uzyskania zezwolenia na zakup materiałów lub podjęcie prac remontowych oraz załatwiania różnych spraw osobistych.

65 Na przykład w 1964 r. takie spotkanie na terenie administracji gorzowskiej podległej Wydziałowi do Spraw Wyznań w Zielonej Górze odbyło się tylko jedno, w Sulęcinie. Uczestniczyło w nim 5 spośród 9 zaproszonych księży. Nie doszło do zaplanowanych spotkań w Gorzowie Wlkp. i Strzelcach Krajeńskich z powodu „wzmoczonego nacisku ze strony Kurii”. Jak relacjonował Wydział: „Zaproszeni [księża – przyp. D.A.] w rozmowach indywidualnych wyjaśnili, że w związku z wyraźnym zakazem Kurii obawiają się uczestniczyć w spotkaniu, gdyż są księża, którzy donoszą, kto był na spotkaniu i co omawiał, prosząc jednocześnie o nieorganizowanie takich spotkań. W związku z tym w innych powiatach, gdzie przystąpiono do organizowania spotkań, zrezygnowano z nich po stwierdzeniu, że nie dojdą do skutku, i zastąpiono je wzmocnionymi rozmowami indywidualnymi, które przyniosły zamierzony skutek” (Pismo Prezydium WRN do Urzędu do Spraw Wyznań z 31 marca 1965 r. zawierające sprawozdanie z wykonanych zadań, APZG WdSW, sygn. 2902, s. 128).

Jako cel działania przyjęto utrzymywanie ścisłego kontaktu i wykorzystanie byłych księży do dalszego odchodzenia księży do stanu świeckiego, popieranie mniejszych wyznań, a zwłaszcza Niezależnej Samodzielnej Parafii Rzymskokatolickiej w Gądkowie Wielkim i Kościoła polskokatolickiego oraz wykorzystywanie ich do walki z Kościołem, utrzymywanie kontaktów z organizacjami społecznymi w celu coraz głębszego zeświecczenia społeczeństwa, przeciwdziałanie wstępowaniu do seminarium i wykorzystywanie środków informacji do „pokazania oblicza kleru”. W planie zastanawiano się także nad represjami wobec duchowieństwa mającymi charakter odwetu za brak zgody na podporządkowanie Kościoła państwu. Proponowano tu wykorzystywanie wszelkich przepisów prawnych w celu utrudniania działalności Kościoła, przejęcie budynków Sądu Duchownego w Gorzowie Wlkp. i sióstr w Międzyrzeczu, dokwaterowanie w nieruchomościach zajmowanych przez księży wrogo nastawionych do władzy rodzin świeckich, stosowanie uciążliwej dla Kościoła polityki fiskalnej. Za cel działalności przyjęto ponadto rozmowy z bp. Wilhelmem Plutą w sprawie likwidacji wikariatów eksponowanych, ciągle uaktualniania teczek osobowych duchowieństwa, utrudnianie remontów obiektów kościelnych, wizytacje zakonów i kontrolę działalności organizacji społecznych. Widać wyraźnie, że przedstawione cele działania wydziału znacznie odbiegały od jego ustawowych i regulaminowych umocowań, świadczyły jednak o prawdziwych intencjach jego działalności. Podobne w celach plany konstruowano również w kolejnych latach⁶⁶. Zauważyć trzeba ponadto, że inspiratorem tych zadań był zawsze Komitet Wojewódzki PZPR w Zielonej Górze. Opracowania stworzone w Wydziale Administracyjnym KW PZPR są niemal identyczne w celach i sformułowaniach z tymi, które powstały w wydziale wyznaniowym⁶⁷.

Realizując cele zewnętrzne, wydział jednocześnie wprowadzał w życie własną strukturę organizacyjną, mającą służyć lepszemu wykorzystaniu zatrudnionych pracowników. Uzasadniano to wzrastającą liczbą obowiązków i specyfiką pracy na terenie województwa zielonogórskiego. Wydział podzielono na oddział ogólnoadministracyjny i oddział do spraw wyznania rzymskokatolickiego. Do zadań pierwszego zaliczono sprawy związane z wyznaniem nierzymskokatolickimi, budownictwem sakralnym i kościelnym, służbą wojskową duchownych, prawem własności nieruchomości i czynszami oraz sprawy szkolenia, ewidencji i statystyki, finansowe i prowadzenia kancelarii. Do zakresu działania drugiego oddziału

66 Zob. Plan pracy Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze na rok 1967, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 57–58.

67 Zob. Perspektywiczny plan pracy na odcinku wyznaniowym na terenie województwa zielonogórskiego opracowany w wydziale administracyjnym KW PZPR, podpisany przez kierownika wydziału A. Madeja, APZG WdSW, sygn. 2911, s. 9–15.

zaliczono sprawy związane z kurią biskupią, seminarium duchownym, zakonami i zgromadzeniami, stowarzyszeniami katolickimi i przykościelnymi, a także realizacją dekretu z 5 sierpnia 1949 roku o ochronie wolności sumienia i wyznania oraz dekretu z 31 grudnia 1956 roku o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych⁶⁸.

Przyjęto również wykaz stanowisk w wydziale, a poszczególnym stanowiskom przypisano ściśle określony zakres zadań⁶⁹. Struktura wydziału w roku 1965 przedstawiała się następująco: kierownikiem był M. Żywicki, zastępcą kierownika i jednocześnie kierownikiem oddziału ogólnoadministracyjnego – S. Jabłoński, kierownikiem oddziału wyznania rzymskokatolickiego – J. Pawlicki, starszym inspektorem oddziału ogólnoadministracyjnego – J. Waligóra, a starszymi inspektorami oddziału wyznania rzymskokatolickiego byli S. Jaworski i J. Mączka, funkcję referenta oddziału ogólnego pełniła K. Madej. Zniesiono dotychczasowy problemowo-terenowy podział pracy, w jego miejsce wprowadzono zakres problemowy, a ponadto każdemu pracownikowi przydzielono po kilka powiatów, nad którymi miał sprawować opiekę w zakresie zagadnień wyznaniowych⁷⁰. Jednocześnie w dokładny sposób realizowano wytyczne otrzymywane z Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie⁷¹.

Kolejna zmiana organizacyjna w wydziale nastąpiła w 1968 roku. Jego skład personalny tworzyli: kierownik, jego zastępca, zespół inspektorów i starszy referent.

68 Zob. Zarządzenie nr 57 Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 24 grudnia 1965 r. w sprawie określenia szczegółowego zakresu działania i organizacji wewnętrznej Wydziału do Spraw Wyznań wraz z uzasadnieniem i regulaminem organizacyjnym Wydziału do Spraw Wyznań, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 39–47.

69 Zob. Podział pracy w Wydziale do Spraw Wyznań w Zielonej Górze w latach 1964–65, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 29.

70 Zakres pracy opiekuna powiatu obejmował: „a) Pomoc i instruktaż Kolektywu Powiatowego w sprawach opracowania planów, informacji i sprawozdań dla Kolektywu Wojewódzkiego, b) systematyczne przekazywanie bieżących zaleceń Kolektywu Wojewódzkiego, c) obsługa posiedzeń Kolektywu Powiatowego, d) udzielanie wszechstronnej pomocy Przewodniczącym Powiatowych Miejskich Rad Narodowych w rozwiązywaniu problemów i przygotowaniu poważniejszych spraw, e) instruktaż pełnomocników powiatowych, f) w razie potrzeby za wiedzą Przewodniczący organizuje i uczestniczy w naradach Kierowników Wydziałów Prezydiów Pow. (Miejskich) Rad Narodowych, g) spełnia rolę łącznika między Kolektywem Powiatowym a Wydziałem” (Zarządzenie wewnętrzne nr 1/66 kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 12 marca 1966 r. w sprawie szczegółowego podziału funkcji oraz czynności między pracowników zatrudnionych w Wydziale do Spraw Wyznań i rzeczowego podziału akt, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 52–54).

71 Zob. Wytyczne dotyczące zakresu działania i organizowania wydziałów do spraw wyznań prezydiów WRN i rad narodowych miast wyłączonych z województw z dnia 20 stycznia 1968 r. podpisane przez dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Skarżyńskiego, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 63–65.

Mimo że zmiana była odwróceniem poprzedniego zarządzenia, uzasadniana była dokładnie w taki sam sposób, jak poprzednia⁷². Nastąpiły również zmiany osobowe: kierownikiem pozostał Mieczysław Żywicki, jego zastępcą był Zdzisław Dominiak, starszymi inspektorami Jan Czekaj i Julian Mączka, a pracownikiem administracyjnym Wanda Bogusko⁷³.

Na podstawie zarządzenia nr 114/68 Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 11 kwietnia 1968 roku w sprawie określenia szczegółowego zakresu działania i organizacji wewnętrznej wydziału wyznaniowego jego kierownik wydał zarządzenia wewnętrzne w 1970⁷⁴ i 1972 roku⁷⁵. Nie zmieniały one składu osobowego wydziału, ale nieznacznie korygowały zakres zadań przydzielonych poszczególnym pracownikom⁷⁶. Wiązało się to przede wszystkim z realizacją ustawy z 23 czerwca 1971 roku o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych⁷⁷.

Pod koniec 1972 roku w związku z planowaną reformą administracji terenowej we wsiach i małych miastach⁷⁸ Urząd do Spraw Wyznań przystąpił do

72 Zarządzenie nr 114/68 Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 11 kwietnia 1968 r. w sprawie określenia szczegółowego zakresu działania i organizacji wewnętrznej Wydziału do Spraw Wyznań wraz z uzasadnieniem i załącznikiem, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 66–76.

73 Zarządzenie wewnętrzne kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 1 października 1968 r. w sprawie szczegółowego podziału funkcji oraz czynności między pracowników zatrudnionych w Wydziale do Spraw Wyznań, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 77–79. O zmianach w koncepcji zatrudnienia świadczą pokreślone fragmenty projektów zarządzenia dotyczące poszczególnych stanowisk. W pierwotnym projekcie jest stanowisko młodszego referenta, które miał pełnić Tadeusz Szatkowski, a przy stanowisku pracownika administracyjnego widnieje nazwisko Alicja Wieklińska.

74 Zarządzenie wewnętrzne kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 1 stycznia 1970 r. w sprawie szczegółowego podziału funkcji oraz czynności między pracowników zatrudnionych w Wydziale do Spraw Wyznań, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 80–82.

75 Zarządzenie wewnętrzne kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 1 stycznia 1972 r. w sprawie szczegółowego podziału funkcji oraz czynności między pracowników zatrudnionych w Wydziale do Spraw Wyznań, APZG WdSW, sygn. 2913, s. 88–90.

76 W dniu 1 grudnia 1972 r. pracę w wydziale rozpoczęły Janina Krynicka i Irena Mościcka. 30 kwietnia 1972 r. pracę zakończył Julian Mączka. Zob. Wykaz pracowników zatrudnionych w Wydziale do Spraw Wyznań w Zielonej Górze na dzień 1 grudnia 1972 r., APZG WdSW, sygn. 2972, s. 7.

77 Dz.U. z 1971 r. nr 16, poz. 156. Zob. Zarządzenie nr 2 kierownika Wydziału do Spraw Wyznań z dnia 7 stycznia 1972 r. w związku z realizacją ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r., APZG WdSW, sygn. 2913 s. 91; Zestawienie w sprawie realizacji art. 1 ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. w województwie zielonogórskim, APZG WdSW, sygn. 2907, s. 3.

78 Zob. ustawa z dnia 22 listopada 1973 r. o zmianie ustawy o radach narodowych, Dz.U. z 1973 r. nr 47, poz. 276.

opracowywania nowych form prowadzenia polityki wyznaniowej. Postulował przygotowanie nowego aktu prawnego, który miał podkreślić rolę przewodniczących powiatowych i miejskich rad narodowych w koordynowaniu spraw wyznaniowych na terenie powiatu lub miasta stanowiącego powiat oraz w związku z przejściem niektórych uprawnień na naczelników gmin i odpowiednio na organy miejskich rad narodowych w miastach niestanowiących powiatów, ustalenie sposobu przepływu informacji i instruktaż osób odpowiedzialnych za politykę wyznaniową⁷⁹. Spowodowało to nowy sposób pracy wydziału, który przestał podejmować decyzje w drobnych sprawach dotyczących instytucji kościelnych i osób duchownych, a w zamian podjął działania mające na celu instruktaż pracowników administracji państwowych mających kontakt z duchowieństwem⁸⁰.

Zakończenie

Wszystkie przedstawione działania Urzędu do Spraw Wyznań i jego wydziałów terenowych zmierzały do zawładnięcia całym życiem religijnym obywateli. W szczególności sposób był to widoczne na Ziemiach Odzyskanych, na których z powodu powojennej migracji osiedlono ludzi zarówno z terenów, które zostały utracone na rzecz Związku Radzieckiego, jak i z centralnej Polski. Wyrwani z naturalnego środowiska ludzie widzieli w Kościele katolickim nie tylko wspólnotę wiary, ale również organizację stabilizującą i organizującą życie społeczne. Jednak dla władzy komunistycznej dążącej do stworzenia „nowego człowieka” tak widziany Kościół stawał się wrogiem, którego należy unicestwić. Stąd nie szczędzono sił i środków, by utrudniać działalność zarówno Kościoła instytucjonalnego, jak i poszczególnych duchownych oraz wiernych świeckich. Zadanie destabilizacji życia kościelnego stawiano również przed Wydziałem do Spraw Wyznań w Zielonej Górze. Jego pracownicy usiłowali ograniczać sprawowanie kultu Bożego, prowadzenie zajęć katechetycznych, próbowali wpływać na funkcjonowanie seminariów duchownych i obsadzanie stanowisk kościelnych. Oczywiście ich aktywność była częścią działalności całego aparatu państwowego, stawiającego sobie za cel ograniczenie aktywności Kościoła katolickiego. Często te działania, jak choćby w przypadku likwidacji niższego seminarium, czy też przeniesienia wyższego seminarium poza

79 Pismo dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Skarżyńskiego do przewodniczącego Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 31 grudnia 1972 r. zawierające uwagi i propozycje dotyczące działalności organów administracji państwowej na odcinku polityki wyznaniowej w związku z reformą administracji terenowej wsi i w małych miastach, APZG WdSW, sygn. 2907, s. 8–11.

80 Zob. Koncepcja i uwagi na temat form i metod prowadzenia polityki wyznaniowej przez Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze w związku z reformą władz terenowych, APZG WdSW, sygn. 2907, s. 4–7.

ośrodek miejski, były skuteczne, jednak większość przeprowadzanych akcji nie przynosiła oczekiwanych efektów. Z jednej strony był to wynik słabości organizacyjnej wydziału, właściwej zasadniczo dla całej administracji PRL, z drugiej zaś strony odważnej postawy duchowieństwa i wiernych świeckich, którzy w przeważającej większości nie ulegali propagandowym akcjom skierowanym przeciwko Kościołowi.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, akta Urzędu do Spraw Wyznań, sygn. 14/139, 28/2, 28/5, 71/41, 84/139.

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, akta Wydziału do Spraw Wyznań, sygn. 2898, 2900, 2902, 2907, 2911, 2912, 2913, 2915, 2916, 2935, 2951, 2969, 2970, 2972.

Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–1959*, Poznań 1994.

Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–1975*, Poznań 1995.

Uchwała nr 73 Rady Ministrów z dnia 8 marca 1957 r. w sprawie zniesienia referatów do spraw wyznań w prezydiach powiatowych rad narodowych, rad narodowych miast stanowiących powiaty oraz w prezydiach dzielnicowych rad narodowych w U.St. Warszawie i M. Łodzi, M.P. z 1957 r. nr 18, poz. 134.

Uchwała Rady Ministrów nr 132/55 z 17 lutego 1955 r., M.P. z 1955 r. nr 16, poz. 164.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r. – Instrukcja nr 3 w sprawie tworzenia wydziałów i referatów prezydiów rad narodowych, M.P. z 1950 r. nr A-57, poz. 655.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do Spraw Wyznań wraz z załącznikiem, M.P. z 1950 r. nr A-78, poz. 905.

Ustawa z 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej, Dz.U. z 1950 r. nr 19, poz. 156.

Ustawa z 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Dz.U. z 1971 r. nr 16, poz. 156.

Ustawa z dnia 22 listopada 1973 r. o zmianie ustawy o radach narodowych, Dz.U. z 1973 r. nr 47, poz. 276.

Literatura

Dzwonkowski T., *Wydarzenia zielonogórskie w 1960 roku*, Zielona Góra 2017.

Gryz R., *Władze partyjno-państwowe odpowiedzialne za politykę wobec Kościoła katolickiego w Polsce (1944/45–1956)*, „Czasy Nowożytnie” 3 (1997), s. 115–136.

- Jabłoński K., *Organizacja i kompetencje państwowej administracji wyznaniowej w PRL*, „Zeszyty Naukowe UJ. Studia Religiologica” (1984) 12, s. 31–46.
- Jesse H., *Vademecum duchowieństwa i zakonów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w dziedzinie prawa państwowego*, Warszawa 1975 [mps w archiwum autora].
- Miształ H., Mezglewski A., *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Symposium Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 33–70.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991.
- Nowakowski A., *Administracja spraw wyznaniowych w powojennej Polsce*, „Kościół i Prawo” 13 (1998), s. 27–40.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1988.

STRUKTURA TERENOWEJ ADMINISTRACJI WYZNANIOWEJ PRL NA PRZYKŁADZIE WYDZIAŁU DO SPRAW WYZNAŃ W ZIELONEJ GÓRZE W LATACH 1950–1972

Streszczenie

Powojenna polityka wewnętrzna władz komunistycznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zmierzała do zawładnięcia wszelkimi aspektami życia społecznego. W związku z tym nie mogła pomijać zainteresowania wspólnotowym wymiarem ludzkiej religijności, gdyż to w niej widziała zagrożenie dla budowania nowego, opartego na materialistycznej wizji człowieka, ładu. W takiej optyce działania nie było miejsca na harmonijne współdziałanie władzy państwowej oraz Kościoła katolickiego. Nawet konieczność odbudowy państwa po zniszczeniach wojennych, a na Ziemiach Odzyskanych potrzeba tworzenia od podstaw administracji państwowej i organizowania życia społecznego nie skłaniały władz do szukania dróg porozumienia. Wręcz przeciwnie, zainicjowany został proces systematycznego usuwania Kościoła z życia publicznego. Dla realizacji tego celu stworzono wyspecjalizowany organ rządowy do spraw kościelnych. Na szczeblu centralnym był nim Urząd do Spraw Wyznań, natomiast w województwach utworzono jednostki terenowe, które miały ingerować w działalność Kościołów partykularnych. Jednym z nich był Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze, który zakresem swoich działań obejmował wszystkie sprawy dotyczące związków wyznaniowych, a szczególnie administracji kościelnej ze stolicą w Gorzowie Wlkp.

Wydział starał się kształtować politykę wyznaniową poprzez wywieranie wpływu na obsadzanie stanowisk kościelnych oraz wydawanie zarządzeń zmierzających do uzyskania nadzoru nad seminariami duchownymi i katechezą parafialną. Podejmował także decyzje

dotyczące dysponowania obiektami sakralnymi i kościelnymi, a w sprawach związanych z działalnością finansową Kościoła opiniował przed podjęciem decyzji przez wydziały finansowe administracji państwowej.

Polityka wydziału nie była samodzielna. Plan działań wobec Kościoła gorzowskiego Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze opracowywał w łączności z Wydziałem Administracyjnym Komitetu Wojewódzkiego PZPR oraz IV Wydziałem Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej. Na koniec konsultował go z Wydziałem Administracyjnym Komitetu Centralnego, gdyż to on realizował długofalowe cele polityki wyznaniowej, określane przez kolejne zjazdy PZPR. Szczegółowe polecenia dla wydziału zielonogórskiego płynęły również z Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie, który współuczestniczył w przygotowywaniu poszczególnych aktów prawnych dotyczących Kościoła katolickiego i nadzorował politykę wyznaniową prowadzoną w wydziałach terenowych. Wszystkie te działania miały służyć planowej ateizacji społeczeństwa.

Słowa kluczowe: polityka wyznaniowa PRL, Wydział ds. Wyznań w Zielonej Górze, Kościół wobec komunizmu

Nota autorska

Dariusz Mazurkiewicz – duchowny rzymskokatolicki, dr nauk prawnych, adiunkt Instytutu Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, sędzia i rzecznik sprawiedliwości w Sądzie Kościelnym diecezji zielonogórsko-gorzowskiej; e-mail: dariusz.mazurkiewicz@usz.edu.pl.